

JEDAN NEUSPJELI DRŽAVNI PROJEKAT JOVANA PLAMENCA IZ 1941. GODINE

Slavko Burzanović

After the collapse of Yugoslavia, former Minister, President of the Montenegrin exiled government and the leader of Christmas rebellion Jovan Plamenac tried to return to the political scene. Under the auspices of the Axis he tried to restore the independent Montenegrin state. Italian Duce Benito Mussolini, the head of the Italian Foreign Ministry Count Ciano, and the Minister of Foreign Affairs of the Third Reich Joachim Von Ribbentrop received a comprehensive memorandum which explained his project. Plamenac's idea of a large Serbian state under the name of Montenegro were unrealistic, interfering with the interests of the Axis. His action ended in failure.

I

Jovan Simonov Plamenac je, bez sumnje, jedna od najkrupnijih političkih figura u Crnoj Gori u prvoj četvrtini XX vijeka. Rođen je 1879. godine u Boljevićima, u Crmnici, u jednoj od najuglednijih crnogorskih porodica, koja je tokom XVIII, XIX i XX vijeka dala Crnoj Gori više istaknutih političara, svještenika, ratnika.

Jovan je školovanje započeo u Boljevićima, nastavio u Cetinju, a zatim u Beogradu i Aleksincu đe je pohađao učiteljsku školu. U vrijeme Ivanjdanskog atentata na kralja Milana Obrenovića kao i većina crnogorskih đaka i studenata prognan je iz Srbije, pa školovanje nastavlja u Hrvatskoj, u Pakracu. Po okončanoj srednjoj školi odlazi na studije filozofije i pedagogije na Univerzitetu u Jeni.

Karijeru počinje kao profesor na Cetinju, da bi ubrzo postao nadzornik školske oblasti. Najmlađi je poslanik u prvoj Crnogorskoj narodnoj skupštini, ali i jedan od najboljih govornika i polemičara u njoj. Jedan je od političkih vođa Prave narodne stranke - pravaša - političke grupacije koja se teško može nazvati strankom u savremenom značenju te riječi. Aprila 1907. u Vladi Lazara Tomanovića postaje ministar prosvjete i crkvenih djela. Dvije godine kasnije (april 1909.) opet u Tomanovićevoj vladi preuzima portfelj unutrašnjih djela. Vladu na kratko napušta početkom 1910. da bi se na insistiranje Nikole I Petrovića ponovo prihvatio toga resora za vrijeme jubilarnih svečanosti, kad je Crna Gora proglašena za kraljevinu a njen suveren za kralja. Energičnost Jovana Plamenca kao ministra unutrašnjih djela bila je crnogorskome suverenu garancija da će bezbjedno i u miru proteći krunidbene svečanosti kojima su prisustvovali vladari i visoki predstavnici više evropskih sila. Godine 1910. postavljen je za člana Državnoga savjeta, a naredne godine i za predsjednika Narodne skupštine. U ratnoj Vladi generala Mitra Martinovića, koja je pripremila i vodila Prvi balkanski rat, ponovo je ministar unutrašnjih djela. U pripremi Balkanskog saveza s komandrom Jovom Bećinom obavio je septembra 1912. važnu diplomatsku misiju i u Lozani u Švajcarskoj sklopio tajnu konvenciju o srpsko-crnogorskome savezu protiv Turske. Nakon ostavke Martinovićeve Vlade u vrijeme Skadarske krize, Plamenac je u opoziciji novoj Vladi Janka Vukotića. Zbog opozicionoga djelovanja isključen je iz Državnoga savjeta i udaljen je od vlasti, ali se s njegovim političkim ugledom i sposobnošću i dalje računa. Januara 1916, u dramatičnoj situaciji pred vojnički slom Crne Gore, Kralj ga konsultuje u vezi s mogućim sklapanjem separatnog mira. U isto vrijeme na spisak kandidata za članove nove Vlade kralj dodaje i Jovanovo ime.

Austrougarska okupacija Plamenca je zatekla u Crnoj Gori. Neko vrijeme bio je interniran u Austriji u logorima Karlštajn i Vajthofen.

Jovan Plamenac je u načelu bio pristalica ujedinjenja Srbije i Crne Gore i stvaranja zajedničke južnoslovenske države, ali je poput mnogih Crnogoraca bio duboko ogorčen načinom na koji je to izvršeno. Ne prihvatajući srpsku okupaciju i ne priznajući legalitet i legitimitet Podgoričke skupštine i njenih odluka, Plamenac organizuje oružanu pobunu protiv novostvorenoga stanja. Bez obzira na vojnički neuspjeh Božićne pobune, ona je međunarodnoj javnosti, posebno Mirovnoj konferenciji u Parizu, skrenula pažnju na crnogorsko pitanje. U radu te konferencije uzeće učešća i Jovan Plamenac, pošto ga je prethodno februara 1919. kralj Nikola postavio za predsjednika crnogorske Vlade u egzilu. Iz Pariza i Rima narednih godina on vodi upornu diplomatsku i propagandnu borbu za restauraciju crnogorske države, odnosno za pravedno rješenje crnogorskoga pitanja. Do juna 1921. to čini kao predsjednik Vlade, a nakon toga kao vođa jedne od frakcija crnogorske političke emigracije. Potpisivanjem Rapalskoga sporazuma s Kraljevinom SHS, Italija je izgubila interes za tzv. crnogorsko pitanje, pa su njene vlade postepeno obustavile pomaganje suverenističke crnogorske emigracije. U takvim okolnostima Jovan Plamenac 1923. prelazi u SAD i onđe, među brojnim ekonomskim emigrantima iz Crne Gore, pokušava da nastavi svoj politički rad, ali bez značajnijih rezultata.

Potpuno neočekivano, Plamenac 1925. dolazi u Kraljevinu SHS. Jednim dugačkim pismom kralju Aleksandru Karađorđeviću obećava lojalnost jugoslovenskoj državi. Zauzvrat Plamenac dobija ne samo amnestiju već i ministarsku penziju. (Prethodno je formalno imenovan za jugoslovenskoga predstavnika u Pragu i odmah zatim penzionisan). Plamenčev dolazak u Beograd nije predstavljao kraj njegove političke borbe. Namjeravajući da u okviru Pašićeve moćne Radikalne stranke objedini sve političke snage Crne Gore, te da s pozicije vlasti popravi položaj Crne

Gore, Plamenac se čak uključuje u Radikalnu stranku dobivši od Pašića obećanje portfelja u Vladi. Žestoko protivljenje crnogorskih radikala, a zatim i Pašićeva smrt, učinili su da od tih kombinacija ne bude ništa.

Pod budnim okom vlasti Plamenac je u Beogradu provodio svoje penzionerske dane. S protivnicima povremeno polemše u štampi, a za uvrede koje su mu u javnosti nanošene zadovoljštinu nerijetko traži i na sudu, ne uzmičući ni od fizičkoga obračuna s onima koji su ga vrijeđali. Često se obraća vlastima dugim predstavkama i memorandumima tražeći pravdu za sebe, svoje političke istomišljenike i Crnu Goru. Krajem marta 1941. godine pisao je predstavku kojom je od jugoslovenskoga ministra pravde dr Mihaila Konstantinovića zahtijevao da se Crna Gora materijalno obešteti za stradanja koja je pretrpjela u vrijeme srbijanske okupacije. Taj akt ostao je nezavršen u Jovanovim spisima jer su ga državni udar od 27. marta, a ubrzo i ulazak Jugoslavije u rat, učinili nesvršishodnim.

Slom Kraljevine Jugoslavije probudio je ponovo Plamenčeve političke ambicije. Zanosio se idejom da bi kao bivši predsjednik Vlade zajedno s takođe bivšim crnogorskim ministrom Perom Šočem mogao da uspostavi *jaku, zakonitu, poštovanu vladu* u Crnoj Gori.¹ Šoč, koji je već odbio sličnu ponudu s Cetinja, bez uspjeha je pokušao da odvрати Plamenca od takve namjere. Plamenac preko italijanskoga predstavnika u Beogradu, Mamelija, pokušava da uspostavi kontakt s italijanskom Vladom. Želi da je zainteresuje za svoj projekat obnove crnogorske države koji izlaže

¹ Šoč je o tome ostavio kratku bilješku: *Eto, govoraše, Srbija stvara svoju vladu. Treba da pomognemo Crnoj Gori i da stvorimo njenu vladu - kao nezavisne zemlje ... Da dobijemo povećanje teritorije Crne Gore - kao što je traženo na Konferenciji mira ... Da Crna Gora bude jaka, da ne podleigne kad se rat svrši dominaciji Srbije kao što je bilo na kraju I svjetskog rata.*

u opširnom memorandumu naslovljenom na Benita Musolinija, na šefa italijanske diplomatije grofa Čana, i na ministra inostranih poslova Trećeg rajha Joakima Fon Ribentropa. Mameli ne drži puno do Plamenca i ne omogućava traženi kontakt, pa nakon više uzaludnih urgiranja Plamenac prijete da će lično telegrafisati Dućeu, a da će osoblje ambasade odgovarati zbog nesavjesnosti.

Preko dopisnika agencije „Velebit“, novinara Krunoslava Žanka, Plamenac nastoji da se poveže i sa novouspostavljenim režimom u Hrvatskoj. Plamenac je ostavio izvjestan utisak na Žanka pričom o boravcima u Rimu prethodnih godina i razgovorima koje je imao sa značajnim političkim ličnostima. Plamenac mu nagovještava i svoje predstojeće aktivnosti na obnavljanju Crne Gore koja bi trebalo da se graniči s Hrvatskom, Bugarskom i Mađarskom. Preporučuje se hrvatskom poglavniku Paveliću i izražava raspoloženje za stvaranje državne zajednice Hrvatske i Crne Gore. O tome razgovoru vođenom 9. maja 1941. godine Žanko je izvijestio Zagreb, ali nema tragova o tome da su Plamenčeve kombinacije zainteresovale hrvatske vlasti.

Pošto ni urgiranja ni prijetnje u italijanskoj ambasadi u Beogradu nijesu urodile plodom, Plamenac u drugoj polovini juna napušta Beograd. U literaturi postoje tvrdnje da se Plamenac uputio u Rim, đe je pokušao da diskvalifikuje ljude koji su na Cetinju činili Privremeni administrativni komitet, odnosno Savjetodavno vijeće, i da nametne sebe kao ličnost pod čijim će se vođstvom ponovo uspostaviti nezavisna crnogorska država. Svjedočenja Plamenčeve kćerke Vjere i dnevnlički zapisi grofa Serafina Macolinija upućuju na zaključak da Plamenac možda i nije stigao do Rima već je zaustavljen u Trstu, odakle se uprkos protivljenju italijanskih vlasti uputio na Cetinje. Njegov dolazak nije bio po volji ni visokom komesaru za Crnu Goru grofu Macoliniju ni zelenaškim krugovima u kojima su Italijani našli po-

držku i saradnike za vlastiti projekat uspostavljanja satelitske crnogorske države. U lobiranju da se Plamencu onemogućí dolazak u Crnu Goru posebno se istakao Jovo Popović, inače brat Plamenčeve žene Anđe. Upoznat s tim intrigama Plamenac im nije ostao dužan. On 30. juna 1941. piše Macoliniju upoznavajući ga sa svojim namjerama i diskvalifikujući ličnosti Jova Popovića, Sekule Drljevića, Mihaila Ivanovića, Petra Plamenca i drugih članova konsultativnog tijela. Kad je 3. jula Jovan Plamenac stigao na Cetinje, Macolini ga je primio, ali je jedini rezultat toga razgovora bila naredba Visokog komesara da se Plamenac još istoga dana pod stražom proćera iz Crne Gore u Beograd.

U Beogradu Plamenac se ponovo susreo sa Žankom, koji je o tome već 8. jula 1941. izvijestio Mladena Lorkovića, ministra inostranih poslova NDH. Ovoga puta očekivanja Plamenca bila su usmjerena ka Njemačkoj, a obraćanje Žanku bilo je u funkciji skretanja njemačke pažnje na svoje planove. Plamenac je najavljiavao skori odlazak za Berlin, ali tu namjeru nije uspio da ostvari. Za komunikaciju sa ustaškim režimom i Njemcima, Plamenac je tada bio motivisan i činjenicom da se njegov sin Mirko nalazio neko vrijeme kao ratni zarobljenik na teritoriji NDH i Trećeg rajha. Kakav je tretman imao od strane Njemaca Jovan Plamenac svjedoči i podatak da je u decembru 1941. bio uhapšen i 22 dana držan i saslušavan u zloglasnoj beogradskoj Glavnjači. Kad je konačno oslobođen, konfiskovana su mu značajna novčana sredstva i nepokretnosti.

U okupiranom Beogradu Plamenac će provesti naredne tri godine, daleko od svih političkih zbivanja u Crnoj Gori. Razlozi i okolnosti zbog kojih se u junu 1944. vratio u Crnu Goru nijesu u dovoljnoj mjeri razjašnjene. U historiografiji je uglavnom prihvaćeno mišljenje da je stigao po nalogu generala Nedića i uz saglasnost njemačkih okupacionih vlasti. Plamenčev dolazak

vremenski koincidira s nastojanjima njemačke Feldkomandature s Cetinja da reorganizuju kvislinšku Narodnu upravu u Crnoj Gori i da u nju uključi ljude s više političkog ugleda. Nije nam poznato da li se u tom smislu računalo i na Jovana Plamenca.

Plamenčeva odluka da se ponovo vrati u domovinu, okončala se tragično. Na putu od Rijeke Crnojevića ka Virpazaru, 14. juna 1944. uhvaćen je od strane partizana i vjerovatno par dana kasnije strijeljan. Do danas se ne zna mjesto na kome je sahranjen.

* * *

Memorandum koji je maja 1941. uputio Silama osovine, tipičan je za Plamenca. Od 1919. godine napisao je desetine sličnih akata suverenima država, predsjednicima vlada, ministrima spoljnih poslova, funkcionerima Društva naroda, funkcionerima Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije. U svima govoru o Crnoj Gori, o istorijskoj nepravdi koja joj je napravljena 1918. godine, o njenim pogaženim pravima i pravnom i moralnom imperativu da se ona uvažavaju i ostvare. Plamenac se poziva na razne epizode iz crnogorske istorije, ali pritom nije uvijek faktografski pouzdan.

Prepoznatljiv je i način na koji autor Memoranduma govori o sebi kao političaru i državniku. O sebi piše u trećem licu i tituliše se sa Njegova Ekselencija. Ne pati od skromnosti i spreman je da svoju ulogu istakne, preuveliča ili prikaže drugačijom od stvarne. Na sličan način piše i o svojoj porodici.

Od Sila osovine Plamenac traži da kao rušioci Versajskog sistema u Evropi isprave nepravdu koju je taj sistem nanio Crnoj Gori i pomognu njeno uspostavljanje. To će biti utoliko lakše, tvrdi Plamenac, što Crna Gora sa stanovišta međunarodnog prava i svog ustavnog prava nije ni prestala da postoji kao država.

On sam najpozvaniji je da bude predsjednik Vlade i regent obnovljene kraljevine.

Plamenac se ne zadovoljava crnogorskim granicama iz 1913. Traži cijelu Bosnu i Hercegovinu, južnu Dalmaciju s Korčulom, Mljetom i Bokom Kotorskom koje su navodno u nacionalnom i političkom pogledu činile sastavni dio Crne Gore. Zahtijeva i Vojvodinu, ševernu Makedoniju sa Skopljem, Kosovo, Skadar i ševernu Albaniju sve do Drima. Znajući da je Italija dio tih teritorija namijenila tzv. Velikoj Albaniji, Plamenac pokušava da utiče na promjenu politike Sila osovine prema Albancima. Sugerije im da ne bi trebalo da na štetu civilizovanog naroda kakvi su Srbo-Crnogorci podržavaju Albance koji nijesu imali niti svoga pisma, niti političke i nacionalne istorije, niti sopstvene države. Plamenčeve ideje o Albancima su šovinističke, ali nijesu njegova invencija, već su opšta mjesta u nacionalnoj ideologiji mnogih Srba i Crnogoraca. S nevjerovatnim odsustvom smisla za realnost, Plamenac od Sila osovine traži da Crnoj Gori predaju i dio dalmatinske obale i ostrva, upravo teritorije čije je posjedovanje za fašističku Italiju predstavljalo značajan motiv za aprilsku agresiju na Kraljevinu Jugoslaviju 1941. godine.

Plamenčev projekat nije se ograničavao samo na obnovu Kraljevine Crne Gore. U borbi Sila osovine za hegemoniju u Evropi i svijetu on „prepoznaje“ borbu za bolju budućnost svih evropskih naroda koja ima za cilj da Evropa postane jedan stvarni savez država. U skladu s tim predlaže da Sile osovine kreiraju jednu jugoslovensku federaciju koju bi pored srpsko-crnogorske države činile i Hrvatske i Bugarska, a takva federacija konačno bi ušla u savez evropskih država.

Samo 10 dana nakon memoranduma Plamenac u pismima italijanskom vođi Benitu Musoliniju i ministru Galeacu Čanu predlaže novu kombinaciju: realnu uniju s Italijom. Uvećana Crna

Gora sa oko 8 i po miliona stanovnika i Italija, imale bi zajedničku spoljnu politiku, vojsku i carinsku politiku, zatim saobraćaj, privredu, zdravstvo, socijalna i radna pitanja, a autonomne bi bile administracija, policija, sudstvo i obrazovanje.

Stiče se utisak da je u proljeće 1941. godine taj dio svoga političkog programa Plamenac prepisao iz nacrtu o uniji Srbije i Crne Gore koji su pravljani 1913. i 1914. godine. Odricanje od političkoga i ekonomskoga suvereniteta kroz realnu uniju podseća na činjenicu da crnogorska politička elita s početka XX vijeka nije bila u stanju da zamisli ekonomski i politički opstanak jedne Crne Gore u okviru njenih granica iz 1878. ili 1913. godine. Ideje o realnoj uniji s Italijom ili apsurdnom idejom o inkorporaciji Srbije Crnoj Gori, predstavljale su zapravo pokušaje da se riješi to pitanje.

Megalomanske teritorijalne zahtjeve na račun sušeda Plamenac ispostavlja Silama osovine, *na osnovu nacionalnog principa i životnog postora koji zauzima srpsko-crnogorski narod* pod kojim podrazumijeva srpsku naciju u koju ubraja i Crnogorce. Takvo shvatanje važno je za razumijevanje Plamenčeva ukupnoga političkog djelovanja. U tom smislu važna je i razlika koju pravi između Crnogoraca i Srba, posebno onih iz Srbije. Po njegovu mišljenju Crnogorci su rasno najčistije srpsko-crnogorsko pleme. Oni su kao *viteški narod, rođeni plemići*, predodređeni da upravljaju srpsko-crnogorskom državom. Crnogorski naseljenici su bili nosioci herojstva Srbije ispoljenoga početkom XIX vijeka koje se u Srbiji kasnije izgubilo kao posljedica miješanja s drugim rasama. Takve rasističke ideje nijesu bile usamljena pojava ni u ondašnjoj Crnoj Gori ni u Evropi.

Plamenčeva srpsko-crnogorska država teritorijalno se prilično poklapa s onom na čiji je tron htio da zašedne crnogorski knjaz

i potonji kralj Nikola. Ono što nam izgleda groteskno u Plamenčevim shvatanjima i nastojanjima u proljeće 1941. godine bilo je višedecenijska politička opsesija knjaza Nikole koju su zdušno podržavale obrazovne i kulturne institucije Crne Gore. Država kakvu Plamenac želi da stvori u stvari je jedna od varijanti Velike Srbije, samo što joj je središte iz Beograda neprirodno izmješteno na Cetinje.

Apsurdno je što je takve težnje pokazao Jovan Plamenac, jedan od vođa Božićnoga ustanka iz januara 1919. godine, predsjednik emigrantske Vlade i uporni politički borac za obnavljanje crnogorske države nakon njene nasilne inkorporacije u Kraljevinu SHS.